

Enfocaments crítics en criminologia (1)

Alfonso Serrano Maíllo

PID_00178782

Índex

Introducció	5
Objectius	6
1. Què són els moviments crítics?	7
2. L'enfocament de l'etiquetatge	9
3. Característiques generals de la criminologia radical	12
4. La nova criminologia	15
5. La teoria estructural-marxista de la producció de la delinqüència juvenil	17
6. La criminologia realista	22
Resum	26
Exercicis d'autoavaluació	27
Solucionari	28
Glossari	29
Bibliografia	30

Introducció

"Una de les fal·làcies més grans en moltes discussions del control social ha estat l'assumpció [...] que el procés de control és automàtic, l'assignació de qualitats coercitives reificada als usos, les normes socials i les lleis socials, amb la ignorància consegüent dels aspectes dinàmics del procés."

Lemert (1972). *Human deviance, social problems, and social control* (pàg. 95).

Davant les teories criminològiques que hem estudiat fins ara i que se solen ubicar en el que s'ha anomenat *criminologia positiva majoritària*, també hi ha enfocaments denominats *crítics*.

És molt important destacar des del començament la seva gran heterogeneïtat. El que estudiarem a continuació, doncs, són aproximacions teòriques molt diferents entre elles. Tanmateix, també comparteixen alguns punts, entre els quals destaquen algunes crítiques als moviments majoritaris.

Els corrents aquí revisats representen una reacció contra el sistema tradicional de la criminologia científica que s'inicia amb el positivisme criminològic. També hi ha una reacció contra el sistema penal. El mateix sistema seria responsable, en certa manera, de la delinqüència que tracta de combatre.

Els criminòlegs crítics ataquen la criminologia tradicional pel seu caràcter administratiu i conservador, ja que s'ocupava més dels delinqüents que infringien les normes penals que del mateix sistema jurídic. Quant a l'oposició al dret penal, s'arriba a demanar un canvi.

En particular, les posicions marxistes han desenvolupat així mateix construccions etiològiques més o menys plausibles respecte a la delinqüència. Les tesis d'aquesta orientació són les principals d'entre tot el fenomen conegut com a *criminologia radical*. Ja en Marx i Engels es pot observar la comprensió de la delinqüència com fins a cert punt marcada per la lluita de classes i de la llei com a instrument de la classe dominant.

Com que es tracta d'un moviment també molt ampli, aquí ens centrarem en alguns dels desenvolupaments més clàssics i deixarem per a la segona part d'aquesta matèria altres d'igualment influents.

Com anirem desgranant, aquí revisarem l'enfocament de l'etiquetatge iniciat per Tannenbaum i desenvolupat en la seva etapa clàssica per Lemert i Becker, la criminologia radical com a categoria general i amb una influència marxista notable, l'anomenada *nova criminologia*, la important teoria estructural-marxista de la producció de la delinqüència juvenil proposada per Colvin i Pauly i, finalment, l'anomenada *criminologia realista* de Young i altres.

Objectius

En els materials didàctics d'aquesta assignatura, l'estudiant trobarà les eines bàsiques per a assolir els objectius següents:

- 1.** Comprendre la riquesa de la criminologia, en general, i dels moviments crítics, en particular.
- 2.** Familiaritzar-se amb les característiques generals d'aquest ampli ventall d'enfocaments.
- 3.** Advertir que l'aplicació de les normes no sempre és automàtica, amb la conseqüència que l'estudi dels processos de creació de normes i de definició de delictes és fonamental.
- 4.** Habituat-se, com assenyala Max Weber, a mantenir una actitud crítica davant la criminologia i davant la societat en la qual es viu.

1. Què són els moviments crítics?

En criminologia han tingut un gran predicament els anomenats *moviments o enfocaments crítics*. Es tracta d'un conjunt molt heterogeni d'actituds amb uns quants punts en comú. Així, doncs, se solen distingir diverses orientacions en l'àmbit dels anomenats *enfocaments criminològics crítics*:

- L'enfocament de l'etiquetatge
- La criminologia feminista
- La criminologia postmoderna
- La criminologia crítica i radical

Com anirem desgranant, dins de cadascun d'aquests paradigmes s'inclouen molts enfocaments molt diferents entre ells.

En segon lloc, i coherentment amb l'heterogeneïtat ressenyada, molts dels enfocaments crítics s'ubiquen en realitat en el marc de la criminologia majoritària, positiva, o almenys s'hi aproximen, i es preocupa per l'explicació del delicte i per possibles respostes al delicte, i aposta per una metodologia que superi la mera opinió dels investigadors.

El conegut jurista i criminòleg colombià Reyes Echandía (1999), lamentablement mort, proposa una **caracterització d'aquests enfocaments** en els termes següents:

- 1) Consideren que els delinqüents són persones que no difereixen en essència dels respectuosos de la llei, i en aquest sentit també se'ls pot considerar normals.
- 2) L'essència del delicte es troba en conflictes socials, polítics i econòmics i en les normes legals que creen la delinqüència.
- 3) Amplien l'objecte d'estudi de la criminologia a conductes que no coincideixen amb les tipificacions de les lleis penals, com és el cas excel·lent dels comportaments desviats.
- 4) Consideren que la resposta al delicte no es pot centrar en els delinqüents, sinó més aviat en les condicions injustes de les societats, això és, que s'ha d'afrontar des de fora.

A Espanya i l'Amèrica Llatina sembla haver trobat una acollida especial l'anomenada **criminologia crítica**. Aquest paradigma –o paradigmes– té una rellevància absolutament imprescindible per a la criminologia contemporània (Larrauri Pijoán, 1991):

- a) Amb la seva reclamació constant d'una contínua autoreflexió crítica, d'acord amb la màxima weberiana que una ciència social també ha de ser crítica amb ella mateixa i amb la societat en la qual es desenvolupa.
- b) Amb la seva advertència de les limitacions d'un imperialisme empíric o de laboratori, en paraules d'Ortega.
- c) Sobre la influència destacada dels grups privilegiats en l'elaboració de les lleis i en els processos d'interpretació i aplicació d'aquestes lleis; i amb moltes aportacions més en les quals aquí no ens podem aturar.

Però no importa repetir que el que aquí hem denominat *criminologia crítica*, impròpiament i amb una vocació englobadora, és en realitat **un terreny molt ampli i heterogeni**.

La criminologia d'aquesta orientació que ha tingut èxit a Espanya i a l'Amèrica Llatina també és, tanmateix, mereixedora d'algunes consideracions, entre les quals potser destaquí que no sempre ha afavorit el desenvolupament d'una ciència objectiva, d'una banda, i lliure, de l'altra, amb la conseqüència que de vegades la recerca de l'excel·lència teòrica i metodològica no ha trobat entre els seus pilars.

De la mateixa manera, encara que la impressió de vegades dominant enfronta els enfocaments crítics amb les metodologies científiques, positives, en realitat no hi ha cap incompatibilitat, com podem comprovar més endavant.

2. L'enfocament de l'etiquetatge

L'enfocament de l'etiquetatge, o *labeling approach*, ha tingut una gran influència en la criminologia, en especial en àmbits antiempírics com l'Amèrica Llatina o Espanya.

Es tracta, en la seva formulació originària, d'un enfocament, és a dir, una forma complementària de considerar el comportament delictiu –i desviat–, destacar un aspecte o faceta del delicte, i no d'una teoria en el sentit estricte del terme. Paradoxalment, també per aquesta raó i la imprecisió consegüent que sovint això implica, la seva acceptació s'ha vist reforçada.

L'enfocament de l'etiquetatge va ser pràcticament abandonat al final de la dècada de 1970 per la criminologia majoritària, si bé en els últims anys s'està produint un renaixement clar i molt prometedor que es veu en certes propostes teòriques.

L'enfocament de l'etiquetatge crida l'atenció sobre la importància que la reacció té per al delicte. L'enfocament de l'etiquetatge vol dir bàsicament dues coses.

En primer lloc, que no hi ha gairebé cap acte que sigui delictiu en si mateix, sinó que **delictiu o desviat és allò que es defineix com a tal** per la comunitat o bé per les agències del sistema d'administració de justícia (Becker, 1963, 1964). La clau perquè alguna cosa sigui delictiva, per tant, no rau tant en les seves característiques intrínseques com en l'etiquetatge que se'n faci.

Exemple

Un grup de joves que deambula pel carrer i llança pedres a un cotxe o s'enduu peces de fruita d'una botiga pot ser definit com una banda de delinqüents juvenils o com uns nois normals fent petites barrabasades.

Així es veu com la reacció que provoca un fet en la comunitat o en el grup és el que és decisiu perquè sigui definit com a delictiu o desviat o com una cosa normal sobre la qual no cal fer res. El delicte, des d'aquesta perspectiva, ja no es pot veure simplement com un fet amb unes característiques pròpies determinades que el defineixen i que el distingeixen dels fets lícits: la reacció que provoquen fins i tot fets pràcticament iguals és decisiva per a la seva qualificació com a delicte o no.

En segon lloc, és probable que siguin moltes les persones que incorren en actes desviats i fins i tot delictius; aquests actes de **desviació primària** (Lemert, 1951, 1972) poden tenir molt diversos orígens etiològics i es tendiran a trobar molt estesos. Tanmateix, no tothom és detectat quan incorre en alguna infracció i, en cas de ser detectat, no tothom és perseguit per la comissió del fet de què es tracti.

Edwin Lemert

E. Lemert (1912-1996) va desenvolupar la major part de la seva carrera a la Universitat de Califòrnia a Davis. En el seu treball va tenir gran influència la tradició de l'interaccionisme simbòlic, en particular de Mead. Els seus llibres més importants són *Social pathology* i *Human deviance, social problems, and social control*, i també s'ha d'esmentar *The problem with evil*.

Per a l'enfocament de l'etiquetatge, quan algú –sobretot un jove– és detectat i perseguit és possible que això provoqui una sèrie de canvis en la seva manera de veure el món i de veure's a si mateix que facin que es defineixi també a si mateix com un individu desviat i fins i tot delinqüent i que això faci que continuï infringint les lleis (**desviació secundària**).

Aquesta desviació secundària és més probable que tingui lloc quan l'individu és etiquetat formalment com a delinqüent, això és quan és arrestat per la policia, jutjat i no diguem ja ingressat en un centre de privació de llibertat.

Aquesta desviació secundària pot tenir lloc, així mateix, a partir de mecanismes fins i tot més subtils, com quan les conseqüències de l'etiquetatge allunyen l'individu dels seus amics i familiars i dificulten que trobi feina, de manera que se li acaben tancant les poques oportunitats que ja de per si devia tenir a la seva disposició i es veu llançat a una vida delictiva (Sampson i Laub, 1993).

L'enfocament de l'etiquetatge va patir en la dècada de 1970 una sèrie de crítiques que en van minar seriosament el crèdit.

Wellford (1975), entre d'altres, va advertir algunes crítiques importants:

1) En primer lloc, alguns actes són, sens dubte, intrínsecament delictius. Conductes que atempten greument contra béns jurídics fonamentals, com és el cas de l'homicidi, el robatori en habitatges o delictes greus contra la llibertat sexual, entre molts d'altres, es troben prohibides sota l'amenaça de pena en totes les societats conegudes i són delictes per ells mateixos, independentment de la reacció que, en qualsevol cas, provoquen.

2) En segon lloc, hi ha una evidència clara que el que és fonamental de cara a la persecució i l'arrest en el cas de les conductes (delictives) està relacionat principalment amb característiques del fet –fonamentalment la seva gravetat– i no tant amb característiques de la persona que l'ha fet.

3) Finalment, l'evidència no confirma la idea que l'etiquetatge d'una persona com a delinqüent afecti dramàticament el seu concepte d'ell mateix.

Altres estudis van coincidir que l'evidència empírica –bastant sòlida– era contrària a l'enfocament de l'etiquetatge (Paternoster, 1978).

Altres consideracions importants van provenir d'enfocaments crítics, sobretot que es trivialitzés la delinqüència considerant-la com una mera etiqueta que s'imposa a determinats individus quan resulta que inclou la violència domèstica o les agressions sexuals i quan les classes més desfavorides –no els poderosos– són les que més pateixen com a víctimes l'impacte del delicte (Taylor i altres, 1975).

Com es pot observar, les crítiques a les tesis de l'etiquetatge eren sòlides. No sols això: com també veiem és absolutament falsa l'opinió habitual en la criminologia espanyola que les crítiques procedissin de sectors conservadors.

En els últims anys, han aparegut noves propostes contemporànies de l'enfocament de l'etiquetatge. El mateix Wellford considera aquests nous desenvolupaments molt prometedors (Wellford i Triplett, 1993).

3. Característiques generals de la criminologia radical

La criminologia radical té una influència enorme de Marx i Engels, encara que les referències al delictes que es poden trobar en l'obra d'aquests autors són, això sí, més aviat escasses i fragmentàries.

La mateixa criminologia radical és marcadament heterogènia. Inclou entre altres moviments:

- La criminologia del conflicte
- L'anomenada *nova criminologia*
- La criminologia radical pròpiament dita
- La criminologia de la pacificació
- El realisme d'esquerres
- La criminologia verda

A més, hi ha vincles íntims entre la criminologia radical i la criminologia feminista i postmoderna, i fins i tot alguns enfocaments de l'etiquetatge.

Willem A. Bongger

L'autor holandès W. A. Bongger (1876-1940) és considerat un dels pioners de la criminologia radical, amb una forta influència de Marx. La seva obra principal és *Criminalidad y condiciones económicas*. Durant la invasió nazi es va preferir treure la vida abans que caure a mans enemigues.

És possible identificar, a parer nostre, una sèrie de **trets mínims comuns**, a saber (Serrano Maíllo, 2009).

1) Una **concepció conflictual de la societat i el dret**. Les societats no es caracteritzen per compartir una sèrie de valors generalitzats ni per la recerca del bé comú. Al contrari, les societats han estat marcades en la seva essència pel predomini de certs grups –per exemple, les classes socials altes– que han aconseguit imposar els seus interessos i els seus valors. El dret, en general, i el dret penal, en particular, tendeixen a protegir els interessos d'aquests grups privilegiats.

Alhora, les societats es caracteritzen per **grans desigualtats**, les quals es troben en la base mateixa del delictes. L'anàlisi d'aquestes desigualtats i la seva relació amb el delictes es col·loca en el centre d'aquests enfocaments.

La criminologia radical tendeix a reclamar una certa comprensió i fins i tot estimació pel delinqüent. Young, per exemple, ha desenvolupat la idea que el delinqüent comú és demonitzat, convertit en un monstre i exclòs de la soci-

etat. A més a més, s'ha arribat a acusar la criminologia majoritària contemporània, o bé algun dels seus sectors, de ser una "criminologia de la revenja" o una "criminologia de la intolerància" (Young, 1999).

2) Una **actitud crítica davant de la criminologia tradicional o majoritària**. No solament es critiquen qüestions concretes de les diverses teories criminològiques tradicionals, sinó que se'ls imputa ocultar, mitjançant el discurs sobre les causes del delictes, el seu mesurament, etc., les greus desigualtats i injustícies que s'amaguen darrere del nostre objecte d'estudi; això és, que amb aquesta actitud es desvia l'atenció des del que és realment rellevant al que és secundari. Amb això es justificaria per la criminologia majoritària un *statu quo* injust.

Les crítiques també inclouen el positivisme i les seves assumpcions, és a dir, l'intent mateix de construir una ciència seguint una perspectiva (científica) que hauria estat superada o bé que no és assumible (Melossi, 2000).

3) El **capitalisme** es troba en la base mateixa del problema de la delinqüència. El capitalisme comporta desigualtats de classe serioses que tenen una naturalesa estructural i un origen econòmic, de manera que es reclama la investigació de l'economia política i de les relacions d'explotació, i de com aquest entramat afavoreix la comissió de conductes delictives.

4) Com a conseqüència de l'anterior, almenys en part, una altra característica és la **proposta de reformes en profunditat de les estructures de les societats** contemporànies, amb el benentès que la disminució de les desigualtats comportarà una disminució dels delictes que pateix una comunitat. Aquesta perspectiva d'intervenció és sobretot econòmica.

La criminologia radical troba en la **praxi** un dels seus punts de referència bàsics. Aquesta praxi no és un mer portar a la pràctica troballes o teories prèvies, sinó que tant investigació i construcció teòrica, d'una banda, com incidència en la pràctica, de l'altra, són concebudes com una mateixa cosa: la unitat de la teoria i la pràctica és vista com a fonamental per a fer que la societat sigui més humana i menys discriminatòria (Cardarelli i Hicks, 1993).

A l'**Amèrica Llatina** ha tingut una influència enorme la criminologia crítica. Un dels seus moviments més significatius es va construir influït per l'anomenada **teologia de l'alliberament**, que intenta cridar l'atenció sobre les necessitats dels pobres i els abusos que pateixen en general i pels sistemes d'administració de justícia.

La veneçolana Aniyar de Castro (1981, 1992) ha estat una de les autores més destacades, juntament amb la també veneçolana d'origen espanyol Rosa del Olmo, Carlos Elbert i Eugenio Raúl Zaffaroni, en aquesta orientació. Al seu en-

tendre, la criminologia positiva, convencional, es limita a legitimar un poder i un *statu quo* injustos. El delicte és un instrument de les elits que estereotipa les classes baixes com a delinqüents, mentre que els actes danyosos de les primers –delictes de coll blanc i delictes (de color) caqui, comesos pels militars– queden impunes. El delicte, per tant, és una cosa relativa, que, en estar influït fortament pels poderosos, no coincideix amb els actes danyosos i desviats, i les estadístiques oficials no són representatives.

Lolita Aniyar de Castro

Nascuda el 1937, Lolita Aniyar de Castro és una de les criminòlogues llatinoamericanes més conegudes, i ha desenvolupat la seva carrera en el camp de la criminologia crítica. Ha estat directora de l'Institut de Criminologia de la veneçolana Universitat del Zulia. També ha desenvolupat una carrera política, ja que va ser governadora de l'estat de Zulia. Els seus llibres més importants inclouen *Criminología de la reacción social*; *Conocimiento y orden social: Criminología como legitimación*, i *Criminología de la liberación*.

Carlos Elbert

L'argentí Carlos Elbert es va formar amb la professora Hilde Kaufmann i ha estat professor de les universitats Nacional de Buenos Aires i Nacional del Litoral de Santa Fe, i també jutge de la Cambra Nacional d'Apel·lacions de la Capital Federal (des de 1984 fins a desembre de 2005). Els seus nombrosos llibres inclouen *Ley Judicial Juvenil anotada de la República Federal de Alemania*, *Criminología Latinoamericana* (en dues parts) i, en coautoría amb F. Balcarce, *Exclusión y castigo en la sociedad global*.

Aniyar suggereix investigar la manera com operen les instàncies de control social formal, encara que també informal, això és, que el dret penal es converteixi en objecte de la criminologia, i proposa uns desenvolupaments teòrics no allunyats de la nova criminologia i d'influència marxiana, i amb una forta vocació social.

Aquesta influència crítica ha cridat també l'atenció sobre les especificitats importants que caracteritzen l'Amèrica Llatina i si això no determinaria o justificaria l'existència d'una criminologia pròpia d'aquella part germana del globus. Aniyar de Castro (1992) ha manifestat que les teories no tenen nacionalitat, però ha donat suport a aquesta iniciativa.

Martínez Sánchez (1990) ha contestat que el delicte és un problema real, si bé un dels motius de l'èxit de la criminologia crítica –a la qual reconeix, això sí, una certa unitat– a l'Amèrica Llatina és l'absència d'una criminologia positiva, de manera que no creu que hi hagi una criminologia llatinoamericana.

Eugenio Raúl Zaffaroni

El més conegut dels penalistes i criminòlegs llatinoamericans és l'argentí Eugenio Raúl Zaffaroni. Va estudiar amb diverses personalitats, inclosos Quiróz Cuarón i Rivacoba Rivacoba. En l'actualitat, és ministre de la Cort Suprema de Justícia de la Nació i catedràtic de la Universitat de Buenos Aires. Ha estat reconegut com a doctor *honoris causa* per diverses universitats de tot el món, i també guardonat amb el premi Estocolm en criminologia, probablement el més prestigiós que es concedeix. També ha estat director general de l'Institut Llatinoamericà de Prevenció del Delicte de les Nacions Unides (ILANUD). Alguns dels seus llibres són els següents: *Derecho Penal*, *Tratado de Derecho Penal* (en cinc volums), *En busca de las penas perdidas*, *Estructuras judiciales* i *Criminología: aproximación desde un margen*.

4. La nova criminologia

L'anomenada *nova criminologia* ha tingut un gran impacte en les orientacions radicals de la nostra disciplina, sobretot en l'àmbit de la Gran Bretanya, i també en l'espanyol i llatinoamericà.

Des del començament de la dècada de 1970 van començar a aparèixer una sèrie de treballs en els quals es reclamava una criminologia radical que s'autodefinia com a *nova i crítica* i que és coneguda com a *nova criminologia*.

Taylor, Walton i Young (1975a, 1975b) van proposar les bases per al projecte. En la seva opinió, la criminologia ha de tenir molt en compte el rol decisiu que exerceixen l'estructura social i les ordenacions socials, ja que constitueixen el marc en el qual es produeix el delictes: els homes s'han d'enfrontar amb estructures de poder i dominació, i per a aquest enfrontament de vegades poden recórrer al delictes, la desviació o el dissentiment.

Ian Taylor

I. Taylor (1944-2001) va ser un dels criminòlegs crítics britànics més influents. En el seu treball tracta d'incorporar el punt de vista polític, en particular socialista i d'esquerres, a la criminologia. Com és el cas de molts dels seus companys, al començament de la seva carrera es mostra disconforme amb l'estat de la criminologia en aquell temps imperant al seu país. Les seves obres en solitari més conegudes són *Law and order* i *Crime in context*.

La criminologia ha d'introduir, segons aquests autors, en les seves anàlisis la faceta d'allò polític. Com que l'home en la seva essència es desenvolupa en un escenari d'aquestes característiques políticament opressives, el que Taylor i els seus col·legues reclamen és una teoria plenament social. Les teories tradicionals, sempre segons aquests autors, han tendit a oblidar aquest plantejament que el delictes no es pot explicar sense fer referència a la societat concreta en la qual té lloc, o bé, com en el cas de l'enfocament de l'etiquetatge, l'han exposat de manera molt imprecisa i incompleta. La teoria crítica ha d'incloure els elements següents, i també les relacions que hi ha entre ells:

1) **Els orígens mediats i immediats de l'acte desviat.** El delictes té lloc dins d'un marc estructural general, que seria caracteritzat per grans desigualtats de "poder, riquesa i autoritat". Això és, que el delictes depèn de la "situació econòmica i política" d'una societat.

D'altra banda, no tots els homes que experimenten l'opressió de la societat recorren al delicte, de manera que cal reconèixer i prendre en consideració que el delicte sovint no és més que l'**única sortida** que li queda a l'individu que està restringit per una ordenació social com és la del capitalisme.

2) L'acte en si mateix. Encara que es decideixi delinquir, encara és imprescindible que el subjecte tingui la possibilitat de fer-ho.

3) La importància de la reacció social. Encara que, com hem apuntat, fan crítiques importants de l'enfocament de l'etiquetatge, no significa que el rebutgin. Les estructures i la posició que hi ocupen els individus influeixen que un acte sigui etiquetat com a delictiu o desviat o no. Alhora, l'individu que és etiquetat pot incórrer en un procés de desviació secundària a conseqüència precisament de l'etiquetatge. Els poderosos, els creadors de normes, són també els que més infraccions cometem, només que no són perseguits.

Aquests elements de la teoria crítica estan en realitat interconnectats entre ells de manera complexa i dinàmica, i de vegades es poden confondre fins i tot. També cal destacar això, sempre d'acord amb els nostres autors.

Finalment, Taylor i els seus associats insisteixen que la criminologia no es pot acontentar amb anàlisis teòriques neutrals, sinó que és imprescindible que ella mateixa sigui una forma de pràctica política i sigui capaç de fer propostes de resolució social dels problemes fonamentals. La nova criminologia, doncs, vol **influir políticament**.

La nova criminologia, tanmateix, s'ha quedat en un projecte incomplet, amb un grau d'imprecisió, bones intencions i demagògia que ha impedit sotmetre'l a verificació empírica. Ha estat objecte d'algunes crítiques dures (Serrano Gómez, 1983) i, en la seva posició originària, s'ha de considerar abandonada des de fa temps.

5. La teoria estructural-marxista de la producció de la delinqüència juvenil

Colvin i Pauly (1983) i Colvin (2000) han presentat una teoria criminològica complexa de base marxista. D'acord amb aquesta teoria, el capitalisme contemporani es caracteritza per una sèrie de relacions de producció i per un sistema de classes concrets, i la delinqüència és un resultat d'aquest entramat.

Aquesta teoria parteix de la idea que la delinqüència es concentra de manera desproporcionada en les classes socials més desfavorides, i tracta d'explicar-ho. La teoria té una naturalesa integrada, recorrent a elements de teories o enfocaments com els de l'aprenentatge, la frustració, el control, l'etiquetatge, el conflicte i les radicals, si bé s'adverteix que la integració no es pot fer acríticament, ja que llavors s'hi incorporarien també les distorsions i inadvertències de cada teoria. Aquesta es concentra en la delinqüència juvenil, encara que es pot aplicar de la mateixa manera a la criminalitat adulta.

Els individus estan immersos en estructures de control, les quals depenen, d'una banda, del sistema objectiu de classes i de relacions entre les classes i, de l'altra, dels encontres dels individus amb aquest sistema. Aquests encontres amb el sistema conformen un procés cumulatiu d'aprenentatge que comporta diverses formes de comportament, com poden ser el comportament convencional o el delictiu. Les estructures socials, les classes socials i les relacions entre elles estan determinades en el capitalisme pel poder d'una classe privilegiada, i aquestes estructures capitalistes es tendeixen a reproduir en els diferents encontres que tenen els joves amb les institucions.

La idea, doncs, és que s'ha de reconèixer que **els processos de socialització dels individus estan emmarcats en el si de relacions estructurals més àmplies que els defineixen.**

De fet, una de les crítiques bàsiques que Colvin i Pauly fan a les teories unitàries de les quals parteixen és que no tenen prou en compte els contextos socioestructurals en què es desenvolupa la vida de les persones. D'aquesta manera, la teoria intenta unir els nivells d'anàlisi micro i macro, una cosa que es destaca molt.

Les relacions estructurals fonamentals tenen l'origen en els processos de producció material. Aquest és un plantejament obertament marxista clàssic. Per a Marx, el fonamental per a comprendre una societat jeu en les condicions que els individus troben per a la seva subsistència física, això és, en els mitjans i relacions de producció material. Això, que forma la infraestructura de la so-

cietat, determina, o almenys modela, l'anomenada *superestructura*, en la qual s'ubiquen el sistema polític, les ideologies, la família o la feina, entre altres institucions rellevants per a la teoria de què tractem ara. D'aquesta manera, és el mode de producció el que determina l'estructura de classes d'una societat determinada.

Aquest sistema inclou, com en el cas de les societats capitalistes contemporànies, diferents classes, les unes amb més poder que les altres –poder que depèn del control que tinguin dels mitjans de producció i del que es produeix– i que tendeixen a ser antagonistes, és a dir, a trobar-se en conflicte. Aquest és l'escenari marxista en el qual Colvin i Pauly ubiquen la seva teoria.

Com s'ha anunciat, els individus pertanyents a classes socials desfavorides s'han d'enfrontar a estructures de control. Per als nostres autors, les societats capitalistes contemporànies, i en especial els Estats Units, no han desenvolupat dues úniques classes socials –capitalista i treballadora–, sinó que en realitat hi ha diverses subclasses. Pel que fa a les subclasses desfavorides, cadascuna d'elles es troba amb una estructura específica de control de les seves activitats, controls que s'ubiquen en primer lloc en l'àmbit laboral.

Seguint Edwards, la teoria estructural-marxista afirma que es poden distingir tres fraccions dins de la classe treballadora, **cadascuna**, com s'ha dit, **controlada per un sistema de control específic**:

1) La primera fracció ("el mercat secundari de feina") és composta per treballadors de sectors que requereixen una formació escassa i en els quals hi ha una gran competitivitat pels llocs de treball, de manera que regeix aquí la llei de l'oferta i la demanda. Per a aquests treballadors impera un mecanisme de control "simple", ja que l'ocupador pot acomiadar senzillament el treballador i substituir-lo ràpidament per un altre, ja que en aquest mercat hi ha una gran població excedent de treballadors. Aquests individus es veuen ubicats en **un sistema de control molt coercitiu i alienant**, ja que sempre s'han d'ajustar al que s'espera d'ells i témer pel seu lloc de treball. D'aquesta manera, tendeixen a desenvolupar una **orientació ideològica negativa cap a l'autoritat**.

2) A la segona fracció ("el mercat primari subordinat de feina") pertanyen els treballadors que, "mitjançant lluites prèvies", han aconseguit certs beneficis, la protecció de les seves feines i l'organització en sindicats. En aquests casos, i sempre segons la teoria estructural-marxista de Colvin i Pauly, la classe capitalista s'ha vist obligada a abandonar els mecanismes senzills i directes de control i trobar-ne d'altres de més subtils.

Aquí, el control del comportament s'aconsegueix mitjançant el càlcul que duen a terme els treballadors dels beneficis que van obtenint amb el pas del temps, com són l'esperança d'aconseguir un lloc o unes condicions de feina més còmodes, un ascens, una pujada de sou, etc. Com es veu, aquest sistema

de control és molt menys coercitiu que l'anterior. L'orientació ideològica que es produeix aquí, per tant, no és negativa, però sí precària i d'escàs entusiasme per al treballador.

3) Finalment, la tercera fracció ("el mercat primari independent de feina") inclou, entre d'altres, professionals tècnics, treballadors especialitzats, assalariats, oficinistes, professors universitaris i la majoria dels funcionaris. Aquesta fracció es caracteritza perquè les feines que exerceixen no són rutinàries i mantenen un cert control sobre el producte acabat, la qual cosa dificulta enormement el control que exerceix la classe capitalista.

El mecanisme de control que opera aquí és de tipus burocràtic: la "manipulació elaborada de símbols i estatus que provoquen el lliurament ideològic a l'organització". Això és, que el que assegura la conformitat d'aquests treballadors és la possibilitat d'un increment de l'estatus laboral, en especial quan es poden fer comparacions amb altres companys. L'orientació ideològica d'aquests treballadors cap a la seva ocupació, les autoritats de la seva feina i les seves organitzacions és més positiva.

Per a Colvin i Pauly, aquestes estructures objectives de control es tradueixen immediatament en experiències subjectives que tendeixen a ser comunes en cadascuna de les classes i subclasses socials. En altres paraules, el mode de producció es tradueix en experiències subjectives de classe mitjançant les estructures de control dels llocs de treball, les quals afecten, com hem vist, que les orientacions ideològiques dels individus siguin positives, precàries o negatives.

Una de les claus de la teoria es troba en el següent: **les orientacions i les relacions de classe i de poder que s'observen a la feina es tendeixen a reproduir en altres institucions** que són decisives per a explicar la criminalitat dels joves, a saber: la família, el col·legi i els amics.

a) La primera institució amb què es troba l'infant és, sens dubte, la **família**. D'acord amb la teoria estructural-marxista de la producció de la delinqüència juvenil, els pares que experimenten un grau elevat de control extern a la feina tendeixen a traslladar aquesta idea a la família i, d'aquesta manera, a recalcar en els seus fills que **la desobediència a l'autoritat externa té conseqüències negatives**.

D'aquesta manera, es reproduceix en els fills l'actitud del pare cap a l'autoritat en la feina: **l'infant aprèn que ha d'actuar cap a l'autoritat per por**, i no per un sentiment de respecte o d'obligació, com és el cas en altres famílies. Els pares de la primera fracció de la classe treballadora són els que més tendeixen a imposar una **educació coercitiva en els fills**.

b) Els joves passen a continuació a l'escola. Novament, i a partir de mecanismes molt subtils, els nois amb vincles inicials negatius es tendeixen a veure ubicats en estructures escolars també coercitives que retroalimenten tot el procés, sempre segons aquests autors.

c) Finalment, les **associacions amb parells** determinen que un jove que procedeix d'estructures de control negatives delinqueixi. Això és, que les associacions amb els parells o amics produeix la relació que hi ha entre aquestes estructures de control i la delinqüència. Novament, i a partir de diversos procediments, els nois amb vincles negatius es tendeixen a ajuntar entre ells – per exemple, perquè no els va bé al col·legi– i a retroalimentar encara més el procés. No importa insistir que aquestes associacions amb parells són decisives perquè el jove acabi delinquent, i fins i tot per al tipus de delinqüència en què incorrerà –instrumental o violenta.

Alguns estudis han tractat de verificar empíricament la teoria estructural-marxista de Colvin i Pauly. L'evidència que han trobat es pot considerar, en el millor dels casos, mixta. Simpson i Elis (1994) van trobar que Colvin i Pauly van infravalorar el paper de la variable sexe en la seva proposta, encara que també reconeixen que altres troballes sí que afavoreixen les prediccions de la teoria en matèria de les relacions entre classe, vincles familiars i escolars, influència dels parells o amics i delinqüència greu.

Menys alentadors es mostren Paternoster i Tittle (1990), que no solament van trobar una prova que no afavoria algunes de les hipòtesis clau, sinó que, més enllà, afirmen que la teoria pateix diversos problemes teòrics seriosos que poden posar fins i tot en perill la possibilitat de verificar-la.

La teoria estructural-marxista es pot interpretar que manté que els individus que estan ubicats en situacions o institucions coercitives, com és el cas de certes famílies, escoles, llocs de treball, etc., tendeixen a delinquir. El mateix Colvin (2000) ha desenvolupat aquesta idea i l'ha estès a la criminalitat adulta crònica en la seva teoria de la coerció diferencial.

Els delinqüents crònics han d'afrontar al llarg de la seva vida diversos episodis de coerció que a poc a poc es van reproduint i retroalimentant, i ells mateixos es converteixen en subjectes que imposen situacions coercitives en els seus semblants, i d'aquesta manera acaben delinquent. Naturalment, en molts casos es pot aconseguir la conformitat amb les normes, és a dir, que es pot prevenir el delictes mitjançant la coerció, però per Colvin i els seus col·legues aquest efecte tendirà a ser efímer. Per *coerció* s'entén l'ús o amenaça de la violència per a aconseguir conformitat mitjançant la por (coerció interpersonal), encara que la coerció pot ser molt més subtil i tenir un origen estructural, com en el cas de les pressions socials o econòmiques derivades de la desocupació, la pobresa o la competitivitat (coerció impersonal).

El mateix Colvin ha presentat recentment juntament amb diversos col·legues una extensió també integrada de la teoria en la qual es combina l'efecte criminogen de la coerció amb el preventiu del suport social.

A tall de conclusió, la teoria estructural-marxista de la producció de la delinqüència juvenil destaca la rellevància dels conflictes de classe. Aquest èmfasi és, en realitat, el de la teoria marxista en el seu conjunt. Doncs bé, es pot mantenir que no és aquest l'únic conflicte rellevant per a explicar el delicte, o fins i tot la societat en general.

Ara bé, si ens hem aturat en aquesta proposta teòrica complexa però molt interessant és, en primer lloc, perquè demostra la viabilitat ara com ara de construccions criminològiques de base marxista, però, en segon lloc, que les construccions marxistes o de base marxista poden ser alhora teòricament sòlides i empíricament verificables, de manera que poden compartir perfectament els punts de partida de la criminologia majoritària, positiva.

L'alternativa sol ser la caiguda en un voluntarisme i una vocació purament política que no es pot compartir i que, de fet, és denunciada pels mateixos Colvin i Pauly quan adverteixen que és imperatiu que els científics socials responguin davant polítiques socials reaccionàries no mitjançant retòrica política, sinó amb rigor analític i investigador.

6. La criminologia realista

Fins al final de la dècada de 1970 –tot i que aquest enfocament encara es pot trobar amb una certa freqüència–, sectors importants de la criminologia crítica es tendien a concentrar en anàlisis teòriques sobre qüestions com ara les contradiccions internes del capitalisme, els abusos del control social estatal, el dret penal com a instrument dels poderosos per a conservar la seva posició de privilegi i control de la classe obrera, els biaixos de la policia i del sistema d'administració de justícia, el criminal com una espècie de Robin Hood que roba els malvats burgesos, o la necessitat de reformes estructurals profundes en les societats contemporànies.

Per aquest motiu, el delicte es concebia de vegades com una mera construcció que els poderosos utilitzaven en benefici propi, de manera que no tenia sentit estudiar-ne l'etiologia o proposar polítiques criminals per a la seva prevenció i per al seu control, al contrari, aquestes activitats podien ser qualificades de legitimadores de l'estat injust de les coses, i s'exhortava a l'acció política i als canvis estructurals en profunditat (Turk, 1995).

La criminologia realista, també coneguda com a *realisme d'esquerres*, veu en plantejaments d'aquest tipus, als quals es refereix com a *idealisme d'esquerres*, un reduccionisme greu i fins i tot un error seriós, ja que oblidada que **el delicte produeix danys i fa mal a les seves víctimes**, les quals es troben paradoxalment concentrades en les classes més desfavorides, **de manera que es tracta d'una entitat real sobre la qual cal fer alguna cosa** concreta i pragmàtica (Carlen, 1992; Young, 1991).

Això és, que el delicte no pot ser considerat com una mera construcció que afavoreix els poderosos ni el control social o la policia com una cosa malèvola.

Amb el terme *realista* es vol destacar el desig de ser fidels a la naturalesa del delicte i el seu control; concretament, que es tingui en compte la forma del delicte, el seu context social i les dimensions espaciotemporals que el caracteritzen (Young, 1992).

Jock Young

Com veurem, aquest autor és un dels criminòlegs crítics més coneguts. Va obtenir el doctorat a la London School of Economics. Entre els seus principals llibres destaquen *The drugtakers*, *The new criminology*, juntament amb els seus col·legues Taylor i Walton, i els molt recents *The exclusive society* i *The vertigo of late modernity*. Una part important de la seva obra ha estat traduïda al castellà.

En efecte, la criminologia realista parteix de la consideració que **el delictes és un problema real i molt greu**, i és un problema **que pateixen especialment les classes treballadores**.

Les primeres enquestes de victimització van trobar ja que, indubtablement, la delinqüència tenia una extensió més gran que la que sovint es pensava, sens dubte, molt superior al que les estadístiques oficials recollien; en altres paraules, van demostrar que la **xifra negra** dels delictes comuns i de carrer era molt considerable (Lea i Young, 1993).

De la mateixa manera, es va descobrir que el delictes no solament podia ocasionar danys materials i personals greus, sinó que el fenomen de la **por del delictes** era també un fet real i fins i tot racional i no una mera conseqüència de la tasca d'uns mitjans de comunicació controlats pels poderosos. Per tot això no és estrany que el delictes preocupi, i molt, a la ciutadania (Young, 1992). De fet, Young arriba a afirmar que hi ha un ampli consens dins de la societat que el delictes és un problema important i sobre quins delictes són especialment preocupants, com és el cas dels violents i contra la propietat.

Els realistes d'esquerres es basen també en les enquestes de victimització per destacar que no tothom és igual davant el delictes, sinó que al contrari les persones són **més o menys vulnerables al delictes** depenent del lloc que ocupen en la societat, i això tant socialment com geogràficament. Així, es refereixen al **mite de la igualtat de la victimització** (Lea i Young, 1993).

Alguns autors espanyols, com és el cas de Morillas Fernández (2003), han estudiat en aquesta línia el cas de **víctimes especialment vulnerables**, com són les dones i la gent gran maltractades o els nens.

Davant autors crítics que posaven en dubte la utilitat i fins i tot possibilitat d'una criminologia de base etiològica, els realistes d'esquerres deixen clar que no és aquest el seu cas: sinó que reclamen reobrir l'estudi causal del delictes. El delictes, això sí, estaria ocasionat per un conjunt ampli de causes, de manera que no és possible aïllar-ne alguna o algunes com a responsables bàsiques. És el que denomina el **principi de l'etiologia múltiple**. Aquest plantejament complex és aplicat a l'explicació dels índexs i tendències macro del delictes (Young, 1992).

Més concretament, Young (1992) manté que les taxes del delictes afecten quatre elements:

- Les causes del delictes.
- Els factors que fan vulnerables les víctimes.
- Les condicions socials que afecten la tolerància i el control del públic.
- El paper de les agències de control formal del delictes, com és el cas de la policia.

Cadascun d'aquests elements exerceix un paper etiològic simètric o igual.

A parer nostre, la posició etiològica de Young és difícilment refutable i, per tant, de contingut científic incert. Altres vegades, com en la seva atenció a la privació relativa, a la qual dota d'un pes notable en el seu plantejament, la posició de l'autor s'aproxima a les teories clàssiques de la frustració.

La criminologia realista també ha revitalitzat els estudis sobre les mesures contra el delictes i, més concretament, sobre la policia. Davant una actitud recelosa i de desconfiança de certs sectors polítics i ideològics davant de qualsevol forma de control social –els idealistes–, els realistes insisteixen que cal prendre mesures contra el delictes i que la policia pot exercir un paper limitat però important (Young, 1992).

En aquesta línia de política criminal, el mateix Young (1992) ha fet una sèrie de propostes interessants. Aquest autor planteja que la lluita contra el delictes és una tasca de diverses institucions. Així, malgrat que la policia hi exerceix un paper important, s'ha tendit a exagerar, i per si sola és molt poc el que pot fer, i resulten decisives altres institucions a escala estatal, regional i local. Es tracta d'una **aproximació multiinstitucional** a la lluita contra el delictes. En efecte, quan la política criminal centra els seus esforços en un únic mitjà de lluita contra el delictes, tendeix a tenir rendiments marginals decreixents.

El que es requereix, al contrari, és recórrer a diversos d'ells i, més concretament, a diverses institucions o agències. Young i d'altres adverteixen que aquestes institucions en general ja existeixen, però que desgraciadament estan descoordinades: el panorama és més aviat el d'iniciatives diferents entre elles, una assignació de recursos poc racional i institucions en pugna les unes amb les altres.

A més a més, **els ciutadans són fonamentals perquè** les institucions i la policia concretament siguin eficaces **en la lluita contra el delictes**. Young assenyala que no sols són els ciutadans els que en la immensa majoria dels casos donen a conèixer els delictes que tenen lloc en una comunitat mitjançant les seves denúncies i trucades, sinó que fins i tot són responsables també de la resolució de la majoria dels delictes!

En efecte, la policia és eficaç quan la gent avisa la policia, l'auxilia en les investigacions, per exemple descrivint els fets i fins i tot assenyalant possibles responsables, i col·labora en els judicis mitjançant el seu testimoni. Per aquest motiu, per al realisme d'esquerres és fonamental que la policia i el sistema d'administració de justícia es guanyin la confiança de la gent, davant situacions reals contemporànies en les quals més aviat predomina la desconfiança i, per tant, la falta de col·laboració.

Young (1992) és conscient que el delictes és pràcticament ubic, mentre que els recursos per al seu combat són molt limitats. Per tot això defensa que s'apliquin **plantejaments de costos i beneficis** en la lluita contra el delictes; d'aquesta manera, per exemple, no seria acceptable per a aquest autor una política que sigui molt eficaç en la prevenció del delictes a certs barris de la ciutat, però que en deixa altres sense control. Per aquest motiu, és imprescindible concentrar els recursos en uns delictes davant d'altres, i naturalment el criteri que s'ha de seguir és públic: s'ha de **prioritzar la persecució dels delictes que més preocupen la ciutadania i els segments de la població que més pateixen el delictes**.

El més destacable del realisme d'esquerres és que coincideixen amb els enfocaments crítics en general que demanen reformes estructurals en profunditat, però alhora afirma que això és compatible amb programes concrets de prevenció i control de la delinqüència a petita i mitjana escala.

Resum

En aquest mòdul hem estudiat què són els moviments crítics, en particular hem vist la seva riquesa i heterogeneïtat i una sèrie de característiques comunes a tots ells.

Especialment important és l'enfocament de l'etiquetatge, segons el qual els delictes són construccions socials, d'una banda, i, de l'altra, un procés de definicions pot fer que un delinqüent primari s'arribi a formar una identitat delictiva o desviada.

Dins dels moviments crítics clàssics, entre el més importants que aquí hem revisat amb un cert detall hi ha la nova criminologia, la teoria estructural-marxista de la producció de la delinqüència juvenil proposada per Colvin i Pauly i, finalment, la criminologia realista.

Entre altres motius, aquests moviments són especialment importants per a nosaltres per la gran influència que han tingut en llocs amb tradicions antiempíriques, com Espanya i l'Amèrica Llatina.

Exercicis d'autoavaluació

1. Quin sociòleg important recomana una contínua autoreflexió crítica i que una ciència social sigui crítica amb ella mateixa i amb la societat en la qual es desenvolupa?

- a) Max Weber.
- b) Talcott Parsons.
- c) Emile Durkheim.
- d) Edwin Lemert.

2. D'acord amb Lemert, què és la desviació secundària?

- a) El procés pel qual algú continua la seva carrera criminal.
- b) El procés pel qual algú s'arriba a definir a si mateix com a delinqüent o desviat.
- c) El procés pel qual algú comença una carrera criminal.
- d) El procés pel qual algú arriba a compaginar una vida normal amb una altra segona vida secundària dedicada al delictes.

3. L'enfocament de l'etiquetatge o *labeling approach*...

- a) va ser criticat per sectors conservadors.
- b) com que és un enfocament, més que crítiques, la tendència ha estat a la seva integració amb altres teories.
- c) va ser criticat també per sectors de l'esquerra, encara que això els va agafar una mica per sorpresa.
- d) la seva metodologia preferida són els mètodes quantitativs.

4. Per a la nova criminologia...

- a) la criminologia és una ciència lliure de valors.
- b) la criminologia ha d'influir en la societat mitjançant l'excel·lència científica i la verificació empírica rigorosa de les seves propostes.
- c) la criminologia s'ha de relacionar amb associacions de víctimes.
- d) la criminologia ha d'intentar influir políticament.

5. Per a la criminologia realista...

- a) el delictes és una entitat real que produeix danys.
- b) el delictes és purament una construcció social sense un substrat més enllà.
- c) el delictes només causa danys als interessos i valors dels poderosos i, per aquest motiu, és perseguit.
- d) el delictes és una manera de controlar els pobres i desfavorits.

6. Young proposa el principi d'etiologia múltiple. Quin dels factors següents esmenta expressament per explicar les taxes delictives?

- a) L'autocontrol.
- b) La desviació secundària.
- c) Els factors que fan vulnerables les víctimes.
- d) El nivell de desigualtat absoluta.

7. Segons Young, qui són els responsables vertaders de la resolució de la majoria dels delictes?

- a) La policia.
- b) Els polítics.
- c) La ciutadania.
- d) Els criminòlegs.

8. Quin dels llibres següents no ha estat escrit per Young?

- a) *Critical criminology*.
- b) *The new criminology*.
- c) *The exclusive society*.
- d) *The vertigo of late modernity*.

Solucionari

Exercicis d'autoavaluació

1. a

2. b

3. c

4. d

5. a

6. c

7. c

8. a

Glossari

coerció *f* Ús o amenaça de la violència per a aconseguir conformitat mitjançant la por.

concepció conflictual de la societat *f* Concepció de la societat i el dret segons la qual aquests es caracteritzen pel predomini de certs grups que han aconseguit imposar els seus interessos i els seus valors.

criminologia radical *f* Branca marcadament heterogènia de la criminologia que inclou la criminologia del conflicte, l'anomenada *nova criminologia*, la criminologia radical pròpiament dita, la criminologia de la pacificació, el realisme d'esquerres i la criminologia verda.

delicte de coll blanc *m* Concepte molt imprecís que evoca activitats delictives o il·lícites d'una certa sofisticació, per exemple, en l'àmbit econòmic, o bé duts a terme per persones amb un cert poder social, etc. que en tot cas tendeixen a quedar impunes.

delicte de color caqui *m* Delictes comesos per militars que tendeixen a quedar impunes. La bibliografia en posa exemples de certs països llatinoamericans.

desviació secundària *f* Procés i canvis que experimenta una persona en la seva manera de veure el món i de veure's a si mateix que fan que es defineixi a ella mateixa com un individu desviat i fins i tot delinqüent. Això el podria fer seguir una carrera delictiva.

etiquetatge *m* Aplicació d'una etiqueta a algun fenomen o conducta. En criminologia, una de les seves versions implica que no hi ha gairebé cap acte que sigui delictiu en si mateix, sinó que *delictiu* o *desviat* és allò que es defineix com a tal per la comunitat o bé per les agències del sistema d'administració de justícia.
en labeling

imperialisme empíric o de laboratori *m* Segons Ortega i Gasset, la creença que només és vàlid el coneixement derivat del recurs al mètode científic propi de les ciències naturals, i també les conseqüències d'aquesta creença, incloent-hi l'acceptació acrítica de les conclusions derivades de l'aplicació, més o menys rigorosa, del mètode científic.

labeling *m* Vegeu **etiquetatge**.

por del delicte *m* Temor a ser víctima d'un acte delictiu o a patir greus trastorns per ser víctima d'un delicte.

praxi *f* Concepció de la ciència en la qual investigació i construcció teòrica, d'una banda, i incidència en la pràctica, de l'altra, són concebudes com el mateix.

realisme *m* En criminologia, actitud consistent en la fidelitat a la naturalesa del delicte i el seu control.

xifra negra *f* Delictes que es produeixen en la realitat, però que no arriben a ser coneguts per la policia.

Bibliografia

Aniyar de Castro, L. (1981). *Conocimiento y orden social. Proposiciones para una Criminología Latinoamericana como teoría crítica del control social*. Maracaibo: Universidad de Zulia.

Aniyar de Castro, L. (1992). "Criminología y sistemas de poder en América Latina: orígenes, fundamentos y contenidos de una criminología de la liberación en América Latina como forma de contra poder". A: *La Criminología en América Latina: balance y perspectiva* (C. H. Birkbeck i J. Martínez Rincones, compiladors). Mèrida: Universidad de los Andes.

Becker, H. S. (1963). *Outsiders. Studies in the Sociology of deviance*. Nova York & Londres: The Free Press & Collier-Macmillan.

Becker, H. S. (1964). "Introducción". A: H. S. Becker (editor). *The other side. Perspectives on deviance*. Nova York: The Free Press.

Cardarelli, A. P.; Hicks, S. C. (1993). "Radicalism in Law and Criminology: a retrospective view of critical legal studies and radical Criminology". *Journal of Criminal Law and Criminology* (núm. 84).

Carlen, P. (1992). "Women, crime, feminism, and realism". A: J. Lowman; B. D. MacLean (editors). *Realist Criminology: crime control and policing in the 1990s*. Toronto: University of Toronto Press.

Colvin, M. (2000). *Crime and coercion. An integrated theory of chronic criminality*. Nova York: St. Martin's Press.

Colvin, M.; Pauly, J. (1983). "A critique of Criminology: toward an integrated structural-marxist theory of delinquency production". *American Journal of Sociology* (núm. 89).

Colvin, M.; Cullen, F. T.; Vander Ven, T. (2002). "Coercion, social support, and crime: an emerging theoretical consensus". *Criminology* (núm. 40).

Larrauri Pijoán, E. (1991). *La herencia de la criminología crítica*. Madrid: Siglo XXI.

Lea, J.; Young, J. (1993). *What is to be done about law and order? Crisis in the nineties*. Londres / Boulder, Co.: Pluto Press.

Lemert, E. M. (1951). *Social pathology. A systematic approach to the theory of sociopathic behavior*. Nova York: McGraw-Hill Book Company.

Lemert, E. M. (1972). *Human deviance, social problems, and social control* (2a. ed.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Melossi, D. (2000). "Changing representations of the criminal". A: D. Garland; R. Sparks (editors). *Criminology and social theory*. Oxford / Nova York: Oxford University Press.

Morillas Fernández, D. L. (2003). *Análisis criminológico del delito de violencia doméstica*. Cadis: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz.

Paternoster, R. (1978). *The labeling effects of police apprehension: identity, exclusion and secondary deviance*. Ann Arbor: UMI.

Paternoster, R.; Tittle, C. R. (1990). "Parental work control and delinquency: a theoretical and empirical critique". *Advances in Criminological theory* (núm. 2).

Reyes Echandía, A. (1999). *Criminología* (8a. ed.). Santa Fe de Bogotá: Temis.

Simpson, S. S.; Elis, L. (1994). "Is gender subordinate to class? An empirical assessment of Colvin and Pauly's structural marxist theory of delinquency". *Journal of Criminal Law and Criminology* (núm. 85).

Taylor, I.; Walton, P.; Young, J. (1975a/1977). *La nueva criminología. Contribución a una teoría social de la conducta desviada* (2a. ed.) (trad. de Crosa). Buenos Aires: Amorrortu Editores.

Taylor, I.; Walton, P.; Young, J. (1975b/1977). "Criminología crítica en Gran Bretaña: reseña y perspectivas" (trad. de N. Grab). A: I. Taylor i altres (directors). *Criminología crítica*. Mèxic: Siglo Veintiuno Editores.

Turk, A. T. (1995). "Transformation versus revolutionism and reformism: policy implications of conflict theory". A: H. D. Barlow (editor). *Crime and public policy. Putting theory to work*. Boulder, Co. / Oxford: Westview Press.

Young, J. (1991). "Left realism and the priorities of crime control". A: K. Stenson; D. Cowell (editors). *The politics of crime control*. Londres: Sage.

Young, J. (1992). "Ten points of realism". A: J. Young; R. Matthews (editors). *Rethinking criminology: the realist debate*. Londres: Sage.

Young, J. (1999). *The exclusive society. Social exclusion, crime and difference in late modernity*. Londres: Sage.

Wellford, C. F. (1975). "Labelling theory and Criminology: an assessment". *Social Problems* (núm. 22).

Wellford, C. F.; Triplett, R. A. (1993). "The future of labeling theory: foundations and promises". A: F. Adler; W. S. Laufer (editors). *Advances, 4 - New directions in criminological theory*.

